

KUSTOS Júlia

Test, trauma, társadalom, történelem

(Földes Györgyi: *Test — szöveg — test. Testrepresentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban.* Kalligram, 2018; Takács Miklós: *Sebek és szavak. Traumakultúra, traumairodalom.* Kalligram, 2018)

Két nagyon pontos, összeszedett és a magyar nyelven írt irodalomtudományos szakirodalmat, azon belül is elsősorban a korporális narratológiát, valamint a trauma kulturális és irodalmi vonatkozásait bővítő és árnyaló könyv jelent meg 2018-ban. Ezek Földes Györgyi *Test — szöveg — test* és Takács Miklós *Sebek és szavak* című munkái, melyeket később önállóan is tárgyalok, azonban elsőként a két kötet együttes megjelenéséről (különösen, mert egy kiadó, a Kalligram adta ki), azoknak útkijelöléséről és az általuk képviselt irányvonalról szólok. A címben feltüntetett négy kulcsszó (azon túl, hogy frappánsan alliterálnak) a legfontosabb szövegszervező elemek, mivel Földes és Takács tanulmányainak kiindulási pontjai rendszerint ezek köré a fogalmak köré szerveződnek.

A két kötet más-más utakon és megközelítések révén, de hangsúlyozottan az irodalmi szöveg és az individuum közti kapcsolatok feltárásának szenteli magát többek közt a kultúrtörténet és kultúratudomány, a történelemtudomány, a pszichoanalitika, a feminista irodalomkritika tükrében. A szépirodalom az individuális és a kollektív trauma szemszögéből összekötő kapocs. A korporális narratológia felől közelítve a test a szövegszervezés fókusza. A kulturális trauma erős identitásképző funkcióval jár: az élmény pedig a test médiumától elszakadva akar egy másik médiumon keresztül „testet váltani”, „testet öltetni”, s ennek köszönhetően kerül feldolgozásra. A test hordozóként, viszonyítási pontként, a szöveg origójaként szerepel, narratívája elszakíthatatlan másságától, fogyatékoságától, marginalizáltságától, a textus szexualitásától (vagy: a szexus textualitásától). A fentebb kiemelt gondolatok a kötetek bizonyos szövegeinek kiindulópontjai, szándékoltan esetleges kiragadásukkal arra szeretnék rávilágítani, milyen komplex és ígéretes párbeszédbe tudnának akár lépni egymással az egyes tanulmányok megközelítésmódjai, tézisei és a szövegek egyéni célkitűzései.

A két, egymással jól rezonáló tanulmánykötet kvázi egy időben történő megjelenése több dolgot is jelez. Elsőként azt, hogy a traumatikus történelmi eseményekkel/állapotokkal (a több helyen tematizált holokauszt, valamint '56 és az azt követő társadalmi berendezkedés) való szembenézésre végre megérett az idő — saját szókincséből merítve: a feldolgozás egy metareflexív fázisába érkezett. Másodsorra: hogy az elméleti és filozófiai iskolák termékeny működésmódjukkal ahhoz a stációhoz érkeztek, ahol a nem bölcsőnek számító nyelvi és kulturális területen is készen áll az irodalomtudomány több, tematikus kötetnyi anyagot az irodalom- és kultúratudomány, valamint a filozófia számára közre bocsátani. Harmadsorra: hogy a modernségből kinövő individuum, bármennyire is a világháborúk és a globalizáció mentén értelmezi magát (ad absurdum normalizált pontokhoz bősínét, vallását, nációját, származását, szexuális orientációját), még erősebben jelen van a(z) elemzett szövegekben a saját test mentén írt történelmi reflexió: Földesnél a Galgóczi Erzsébet munkáit tárgyaló „törvényen kívüliség”, Földes Jolán és Agota Kristof szerzői identitásának kérdései, továbbá az általuk alkotott narrátorok személyisége, nyelvüknek és származásuknak határvonalai; Takácsnál a *Mrs. Dalloway*-elemzés a szerkesztés és a tükörijáték fontossága, a *Sóvirág*-előadások árnyaltságának tárgyalása, vagy az *Austerlitz* intermedialitásában rejlő traumaközlő — vagy éppen traumát közölni képtelen — nyelvi és képi jelekről szóló rész. Ami pedig jelen kritikában a legfontosabb: hogy az elemzett szövegek ezekben az interpretációs mezőkben valamiféleképpen újra megszületnek, felszabadulnak és aktív útra indulnak, ahol ellentmondásoktól ugyan nem mentes, de annál gazdagabb recepció alakul körülöttük.

A kötetekben közös, hogy kérdéseik és feltevéseik szorosan kapcsolódnak a szövegszervező eljárások motivációihoz és módozataihoz. Szövegeik kapcsolatot feltételeznek és bizonyítanak a psziché poszt-traumatikus működésmódjai, illetve a marginalizáltság kiindulópontjai és az irodalmi szöveg szoros olvasatából előjelző (a szavak szintjén vagy akár a deiktikus elemek vonatkozási tereként) vagy motivikusan, önmagát tükörijátékokkal exponáló mikro- és makróeljárásai között. Összefüggést teremtenek a szöveg mögött álló narrátor mint individuum pszichéje és önexponáló eljárásai közt, ezt azonban (szerencsére) a tulajdonképpeni szerző életrajzi részleteivel való (felesleges) foglalkozás helyett nagyon alapos elméleti kutatómunkával igyekeznek megoldani.

A kötetek szövegeinek nagyszerűsége többek közt abban is rejlik, hogy képesek az irodalomtudomány „elefántcsonttornyából” kimenteni a tárgyalt elméleteket és témákat, és egy olyan gyakorlati elemzés és gondolatmenet tárgyává teszik őket, melyek révén a szövegek interdiszciplináris területre vándorolnak. A kultúratudomány, a pszichológia és az antropológia területeit is bebarangoló szövegek az intermedialitás szempontjait mozgósító határokon elhelyezkedve összetett módon tárgyalják témáikat.

Földes Györgyi harmadik önálló kötetének, *A Test — szöveg — test*nek előszavában iránytűt ad a kötet olvasásához, tisztázza

szövegeinek keletkezését, azoknak időbeliségét, a kötetben pedig az egyes címekhez rendelt lábjegyzetek magyarázzák, milyen konferencián hangzottak el, avagy mely kötetben, folyóiratban publikálták őket először. A kötet rendező elve a tematikus válogatás volt. Az első fejezet egy nagyon pontosan megalapozott, tág terekre barangoló, ugyanakkor feszes fókusszal bíró elméleti keretrendszert nyújt, mely lehetőséget biztosít a fontosabb elméleti különbségek artikulálására, az elméleti irányzatok közötti eltérések kiemelésére. Ezt a keretet tematikus blokkok követik, melyek tanulmányai nagyon pontosan illeszkednek a lefektetett elvekhez, s csak néhány esetben tapasztalható redundancia az elméleti bevezetőben már tárgyaltak, illetve a tanulmányban foglaltak közt. A kötet tematikus egységei a következők: *A valahányadik nem*, *A transznacionalitás női aspektusai*, *A zsidó Másik*. Kulcsszavakkal összefoglalva, Földes a testet a feminizmus, a zsidóság, a másság, a marginalitás, az egzotikum, a fogyatékoság (utóbbi kettőnél a freak-show-k kultúrtörténeti vonatkozásainak) tükrében vizsgálja. Az elemzések során Földes válogat a kánonból kimaradt (Lesznai Anna), saját korukban kevésbé értett és vizsgált (Czóbel Minka, Galgóczi Erzsébet), a kortárs recepcióban a testtematikát érintő elemzésekkel már megközelített (Darvasi László, Agota Kristof), avagy még kevésbé olvasott (Marie NDiane) szerzők műveivel foglalkozik. A kötetben az elméleti keret tágassága mellett az időbeliség változatossága is megfigyelhető: Szabó Dezső nőképig visszanyúlva, majd a kortársakig ívelve építi fel (Csobánka, Darvasi, Turi) a kötetkompozíciót.

Az *A valahányadik nem* című egységben nagyon izgalmas kiindulópontot exponál a nőiséget, „asszonyorsot”, női karaktereket mozgó/tematizáló szövegek olvasatához, így próbálja Szabó Dezső nőgyűlöletét egy kultúrtörténeti–korai pszichoanalitikai avantgárd irányzathoz csatolni, Lesznai Anna költészetét és naplóját a metafizikai önéletrajzon és a panteizmuson keresztül az „asszonyi lét” és a Werk dichotómiájában olvasni. Továbbá itt található egy, Czóbel Minka *Donna Juanna* című drámájáról írott hiánypótló tanulmány, melyben a doppelgänger alakján át elemzi a kora Európa értékrendjének szimbolikus fiktív alakját, a Don Juant helyettesítő női alakmást, és annak fontosságát. Továbbá itt található Galgóczi Erzsébet *Törvényen belül* című regényének olvasata is, melyben a lesbikusság és a társadalmi berendezkedés, a helyes és helytelen (törvényen belüli és kívüli) pszichés–szexuális működésmód fontos kérdései kerülnek elő. *A Szövegbe rejtett harmadik nem* egy korai, de annál kifinomultabb és értőbb kritika Rakovszky mára jócskán kanonizálódó *VS* című regényéről, melyben Földes a testírás, testelmélet kerete felől olvassa a Vay Saroltát/Sándort tematizáló könyvet és annak addigi recepcióját. A Darvasi László történelmi regényeit tárgyaló tanulmány érzékenyen és pontosan ragadja ki az író szövegszervezésének fontos elemeit (szexualitás és test, burjánzó ornamentika, a szereplők egymás és maguk testén keresztül megvalósuló világszereplője).

A Földes Jolán, Eva Almasy, Agota Kristof és Marie NDiane regényei köré szerveződő, *A transznacionalitás női as-*

pektusai című egység változatos fókusszal koncentrálna a földrajzi és kulturális határokat átlépő — avagy több területi és kulturális értelemben vett hazával rendelkező — szerző munkásságának különböző nyelvel és identitással kapcsolatos aspektusaira. Izgalmas megfigyelési pont a nyelvek interferenciájának játéka (az Almassinál használt terminus: a nyelvi ikerség), valamint az identitás kettős megképzettsége és az ikerjáték illuzórikus, mesterien kidolgozott narratívája (Agota Kristof *Trilógia* című regényében).

A kötetet záró, *A zsidó Másik* című fejezetében Földes Spiró *Fogság* című regényét vizsgálja, s szempontjai mentén tisztán kiolvasható, hogy a szerző ebben a szövegben tud a legkiterjedtebben kibontakozni (összevetve az elméleti kerettel), hiszen a Másik, a nomád, a testi fogyatékkal rendelkező, és a zsidó identitás mind benne rejlik Uri karakterében.¹ Így aztán *A Másik utazása* című szöveg egyfajta mesterszonettként áll össze az egész kötet tükrében izgalmas kérdésfelvetéseivel és navigációjával. Az ezt követő *Másod- és harmadgenerációs holokauszttrauma femi-*

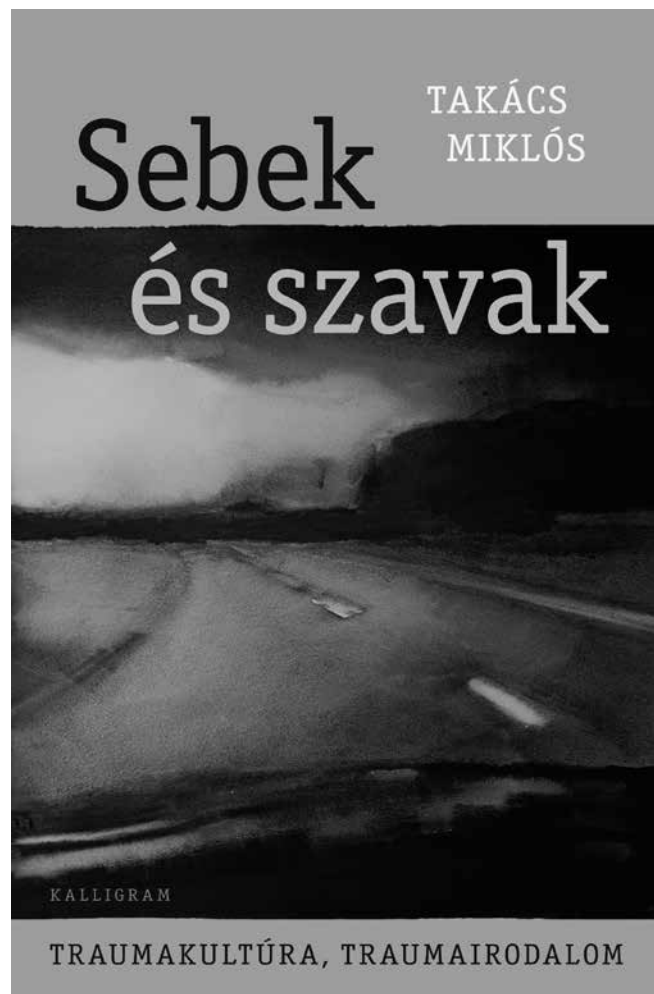
¹ „Hősünk, Uri mint értelmiségi, mint római zsidó, mint (enyhén) fogyatékos testű személy az idegen, a Másik *tökéletes példája*”. (Saját kiemelés: K.J., 299)

nista vetületben című tanulmány a zsidóság holokauszttraumájának áttételező hatását vizsgálja, s ehhez idézi Hirsch elméleti keretét a trauma átadhatóságáról, Csobánka Zsuzsa *Majdnem Auschwitz* című családrégényét és Turi Tímea *A boldog Kertész* című esszéjéből a szerző saját családján belüli kapcsolódási pontjait a holokauszt-traumához.

Földes átkalibrálja a szerzőről, valamint a narrátor testéről és fizikai viszonyulásairól (a test mint a percepció centrumáról) való gondolkodást. Azokban a tanulmányaiban, melyek kifejezetten e köré csoportosulnak (legerősebben a már említett *A Másik utazása* című tanulmány) a narrátor testét nélkülözhetetlen szöveginterpretációs elemmé teszi — más-más aspektusokból a Galgóczi Erzsébet homoszexualitást tematizáló regényeiben is előtérbe kerül az adott test saját nemét kívánó vágya, és a *Don/na Juan/na* című tanulmány is kivételes módon rendeződik át a doppelgänger-elméleten keresztül. A kötet szakmai érdeimei csaknem kifogásolhatatlanok. Azonban sajnálatos módon a szerkesztői munka (vagy inkább annak hiánya) zavaró réseket hagy. A kötet végéről hiányzó bibliográfia felett még könnyebb lenne elsiklani, viszont a bizonyos szöveghelyeken csonkán álló idézőjelpárok vagy a következetlen hivatkozási rendszer zavaró hibák. A primer szövegek pontos bibliográfiai adatainak hiánya megakaszthatja azt a kutatót, aki a kötet segítségével szeretne valamilyen további munkát végezni egy adott szöveghelyen. Ha ezeket a hiányosságokat a következő kiadás előtt sikerül összegyűjteni, egy „felhasználóbarátabb” második kiadás születhet.

Takács Miklós *Sebek és szavak* című harmadik önálló kötetének olvasását (utólag) úgy vélem, hogy *Kitekintés* című utószavának olvasásával érdemes kezdeni, mivel ott található egy nagyon személyes és szép kommentár azzal kapcsolatban, hogy a kulturális traumák csendje miként hálózta be jelenkorunk mindennapjait: milyen fontos helyek váltak az emlékezet helyévé, majd emléktáblájuk eltűn(tet)ése után jelöletlenségükben beszédes helyekké. A kötet különlegessége olvasatomban az intermedialitás felőli és egy kiforrott interdiszciplináris megközelítmódben rejlik. A könyv, csakúgy mint a *Test – szöveg – test*, fontos összefoglalója saját témájának, elméleti keretének tárgyalása szép ívet teremt, hiszen az alapvető fogalmak tisztázása mellett alapos munkával tárja fel a kulturális trauma bírálatát, majd az emlékezhely és a generációk közti traumatizáltság folytathatóságával zárul. Takács kötetét jól szerkesztett, nem csak a hivatkozások egységessége jellemző rá, de a primer szövegek adataiban és a felhasznált szakirodalom listájában is könnyű eligazodni.

Földeshez hasonlóan Takács is tág keretrendszerrel mozgó, melybe előszeretettel dolgozza bele a művek intermedialis működésmodjaival kapcsolatos megfigyeléseit (*Sóvirág*-előadás, *Austerlitz*) és az interkulturalitásban rejlő izgalmas kérdéscsoportokat (Anne Frank és a nemzeti hovatartozás). A kötet rendezőelve a trauma különböző reprezentációs lehetőségeinek a bemutatása. Az elméleti fejezetet és az Anne Frank-tanulmányt — mely mintegy demonstratív szöveggé áll közvetlen az emlékezhely

és kulturális trauma szakirodalmát áttekintő szövegrész után — a *Trauma és...* nagy fejezet követi, melynek tanulmányai mind kiegészítő párhuzamok a nagy címnek. Hogy tudatos gesztus-e a trauma töredezettségének ilyenfajta bevonása a kötet szerkesztésbe, nem reflektált, mindenesetre ez a darabjaira töredezettség szépen összecseng a tárgyalt témával.

A második nagy fejezet tárgyalja a trauma és tanúságtétel kapcsolatát (*Trauma és tanúságtétel*), és Fahidi Éva *Sóvirág*-előadásának bizonyos elemeit — többek közt a tanú és a hallgató testét, a tanú egvediségét és tapasztalatainak általánosíthatóságát — állítja a középpontba, Kováts Judit *Megtagadva* című regényén át a trauma és a traumatizáltság egyik alapkérdését járja körül: az erőszak traumatizáló hatását egyéni és kollektív szinteken (*Trauma és erőszak*). A *Trauma és képesség* című alfejezetben a G. B. Sebald *Austerlitz* című regényéhez adott olvasatában a kísértetieség (a freudi *unheimlich*) a vezérszál, mely körbelengi a vizualitás szerepét és helyét a kötetben, mint egy múlt idejű esemény rögzítését, mely (a traumatikus működésmóddal egybecsengően) a megörökítés által folyamatos ismétlődésre lesz képes. A szöveg tétjeként tűzi ki annak bizonyítását,

hogy Sebald a képek használatával miként tematizálja a trauma ábrázolhatatlanságát. Továbbá a trauma átörökítésének lehetősége („szekunder traumatizáció”) is felmerül — ami a Földes-kötet utolsó szövegével összeolvasva — a holokauszttraumák (elszenvedő vs. büntudattal küzdő német generáció) különböző megközelítései miatt izgalmas kérdéseket vehet fel. Háborúk mentén szerveződik a Cseres Tibor *Hideg napok* című regényével (az 1942-es újvidéki mészárlás története) foglalkozó *Trauma és tettes-emlékezet* című alfejezet. Szintén a háború poszttraumatikus működésmodjának szövegalkotói eljárásaival foglalkozik Takács a *Trauma és narrativitás* című szövegben, mely Móricz *Szegény emberek* című novellájában a traumát mint a traumatizált egyént a társadalomtól és a traumatizáló esemény előtti önmagától izoláló eseményt jelöli ki, a bekövetkezett változásokat pedig a közvetlen környezethez (hozzátartozókhoz) való viszonyban követi nyomon. A *Trauma és gender* ugyancsak a háború egyéni pusztítására fókuszál, azzal a különbséggel, hogy az általános felé mozdítja a perspektívát (Mrs. Dalloway és Septimus tapasztalatainak és érzelmeinek egymásra olvasása). A kötetet két kortárs magyar szerző műve zárja: Nádas Péter *Párhuzamos történetek*-nek elemzése a *Trauma és kompozíció* tárgyalásaként kap helyet, Borbély Szilárd *Halotti pompa / Egy gyilkosság mellékszálai* című kötetének vizsgálata pedig a *Trauma és jog* alfejezetben.

A már említett *Kitekintés* fontos pontja a kötetnek, mivel itt is újra kinyitja saját kérdését: miben rejlik a *Sebek és szavak* fontossága. Itt tág irodalmi diskurzusokat jelöl ki, és utolsó szavaival is erősíti az irodalomtudomány társadalomtudományba és szociálpszichológiába való beépülésének hasznosságát. Takács kérdései és elemzése a háború, a holokauszt és a PTSD működésmodjaira koncentrálnak. Szövegeiben megközelítmódja az elméleti keretben lefektetettekhez mérten vándorol tanúságtétel, emlékezet és az identitást újra-konstruáló narratívák közt. A kötetről általában elmondható, hogy vagy már egyéni recepciójuk során több szempontból vizsgált szövegekre alkalmazza elméleti keretét, ezzel próbálva újra-/felülírni eddigi interpretációs mezejüket, avagy ismertetni eddigi olvasataikat (Virginia Woolf, G. B. Sebald, Anne Frank, Móricz Zsigmond, Nádas Péter vizsgált művei), vagy valamilyen okból (még) kevésbé kanonizálódott művek felé fordul (Fahidi Éva, Kováts Judit, Cseres Tibor, Borbély Szilárd művei). Takács elemzése az első szövegcsoporthoz tekintve olykor nem merészkednek messzebbre, mint a pusztán keretbeágyazottság, s így a szövegek tétjei nem mutatnak túl az újratematizálás aktusán. A *Sebek és szavak* nagyszerűsége olvasatomban az elméleti keret alaposságában: a traumakultúra és a traumairodalom történeti áttekintésében, az irányzatok alapos ismertetésében rejlik. Az ezt követő kilenc tanulmány a lefektetett alapok jól átgondolt, illusztratív kiegészítéseként, de akár önállóan helytálló szövegekként is olvashatók.

BARANYÁK Csaba

Szaros-e a csizma?

(Háy János: *Kik vagytok ti?* Európa, 2019)

Még mondja valaki, hogy hiány van irodalomtörténetekből. Csak az utóbbi három évtized magyar irodalomtörténeti szintéziseit sorolom: Kulcsár Szabó Ernő heves vitákat gerjesztő könyve, *A magyar irodalom története 1945–91*; a Szegedy-Maszák Mihály nevével fémjelzett, szintén élénk szakmai diszkurzust kiváltó sokszerzős vállalkozás, *A magyar irodalom történetei*; a 2011-ben Gintli Tibor főszerkesztésében megjelent *Magyar irodalom*; Grendel Lajostól *A modern magyar irodalom története* (2010, 2019), hogy az Irodalomtudományi Intézet háromkötetesre tervezett, lassan formálódó kézikönyvét, a neospénót és Szerb Antal 2019-ben újfent piacra dobott *Magyar irodalomtörténetét* ne is említsem. Ebbe a sorba illeszkedik (?) Háy János *Kik vagytok ti?* (a továbbiakban *Kvt*) című munkája, mely közönségsikere dacára (vagy épp ezért) némileg paradox módon egyszerre látszik megosztani és egyesíteni az irodalmárokat. (Ld. Fűzfa Balázs¹ és Margócsy István² recenzióit, Melhardt Gergő kritikáját³, továbbá Melhardt és Arató László egymással dialógusba lépő Facebook-bejegyzéseit.)

Nevezett összefoglaló munkák dömpingje mintha árnyalná a tézist, miszerint „[a]z irodalomtörténetek vagy a nagy irodalomtörténeti kézikönyvek ma bizonyosan nem az irodalom primer igényeiből származnak”.⁴ Ha igaz is a lyotard-i alapvetés a nagy elbeszélések lehetetlenségéről, igény ezek szerint mégis mutatkozik az átfogó történeti narratívákra, legfeljebb keserűen vesszük tudomásul: az irodalomtudomány ma sem képes rá, hogy „egyértelműen biztosítsa az irodalomtörténet lehetőségét”.⁵ Egyáltalán mennyire átfogó Háy műve, vélhetően mi a jelentősége, miért és kik értékeli jó eséllyel nagyra, illetve kiknek lesznek valószínűleg erős fenntartásai, s hogy ezek mifélek — kritikámban ezt igyekszem körüljárni.

¹ FÜZFA Balázs: *Egyszemélyes popzenekarok?*, Élet és Irodalom, 2019. május 31.; elérhető: <https://www.es.hu/cikk/2019-05-31/fuzfa-balazs/egyszemelyes-popzenekarok.html>.

² MARGÓCSY István: *Kisebbségben*, Élet és Irodalom, 2019. május 31.; elérhető: <https://www.es.hu/cikk/2019-05-31/margocsy-istvan/kisebbségben.html>.

³ MELHARDT Gergő: *Ellenpélda*, Jelenkor, 2019/7–8, 875–884.

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az irodalomtörténet(írás) problémája*, Alföld, 2012/3, 36.

⁵ PAUL DE MAN: *Olvasás és történelem*, ford.: NEMES Péter, Osiris, Budapest, 2002, 94.